

اشاره:

آن گونه که می‌دانیم، طبع لطیف آدمی زیبایی را دوست دارد و زیبایی نوازنده روح آدمی است. هر اثری که جنبه‌ای از هنر داشته باشد، به همان اندازه بر اعماق جان تأثیر گذار است. حال اگر چندین هنر هم‌زمان و در کنار هم و یا تنیده در هم مانند کاشی‌کاری، معرق‌کاری، خوشنویسی، گچ‌بری و... نواز شکر چشم و روح زیباطلب انسان واقع شوند، به مراتب نشاط و انبساط خاطر بیشتری را به وجود می‌آورند. مجموعه‌های معماری ایرانی - اسلامی که در جای‌جای ایران زمین یادآور دست و ذهن هنرمندان این مرز و بوم است، ما را بیش از پیش شیفته هنرمندی آنان می‌کند. آنچه در پی می‌آید، گوشه‌ای از این زیبایی‌هاست.

معماری

شاهکارهای معماری ایرانی-اسلامی

هنر آسمانی

حسین عمید

۱. گنبد سلطانیه زنجان

بدنه اصلی گنبد و تمام ساختمان با آجر محکم ساخته شده که سپس روی گنبد را با روکش کاشی‌های فیروزه‌ای و آبی به شیوه معرق‌کاری تزیین نموده‌اند. در جهت جنوبی گنبد، آثار ساختمان مسجدی که محراب آن دارای حاشیه گچ‌بری است، دیده می‌شود. با ملاحظه دقیق این بنای عظیم، به نظر می‌رسد که علاوه بر محل آرامگاه اصلی که شامل ساختمان مرکز گنبد است و به نام تربت‌خانه شهرت دارد، بناهای معظم و عالی دیگری در جنب آرامگاه ساخته شده بود. کاشی‌های طلایی رنگ و منقش و هشت‌گوش تربت‌خانه و آزاره‌های آن، از لحاظ هنر کاشی، فوق‌العاده ممتاز و کم‌نظیر است. در کتاب جغرافیای تاریخی سلطانیه، تألیف محمدعلی مخلصی،

بنای عظیم تاریخی گنبد سلطانیه، در دوره ایلخانی و در زمان سلطان محمد خدابنده و در فاصله سال‌های ۷۱۳-۷۰۴ هجری قمری (۶۹۱-۶۸۲ ه.ش) بنیان نهاده شده است. سلطانیه در زمان سلطان محمد خدابنده، در شمار یکی از مهمترین شهرهای تجاری و آباد ایران به شمار می‌رفت که در آن مساجد و مدارس و بیمارستان‌های معتبر و یک سلسله ابنیه خیریه و اماکن دیگر ساخته شده بود. ارتفاع بنا از سطح زمین نزدیک به ۵۱/۵۴ متر و قطر آن در حدود ۴۰/۲۴ متر است. گنبد بزرگ آن از لحاظ معماری و عظمت ساختمان و هنرهای تزیینی و کاشی‌کاری، بی‌نهایت قابل توجه و مطالعه است.

گنبد سلطانیه زنجان

معمار این بنا سیدعلی شاه معرفی شده است. تزیینات این بنا مربوط به دو دوره است که به صورت کتیبه، کاشی معرق، آجر و کاشی، گچ‌بری و خط کوفی اجرا گردیده است. معماران و استادکاران دوره ایلخانی، نقشه چهار ایوانی را برای ایجاد بناهایی چون مدرسه و مسجد به کار بردند. در این دوره ایوان‌ها مرتفع و کم‌عرض و دیوارهای بنا باریک‌تر شدند. برج‌های مقبره‌ای با پلان مربع‌شکل، مدور و یا چندضلعی بود که با گنبدی پوشانده می‌شد و سقف نوک‌تیزی، آن را از نظر دور نگه می‌داشت. این سقف مخروطی یا چند وجهی، از الگوی سلجوقی اقتباس شد و به طور وسیعی در شمال بین‌النهرین و آناتولی مورد استفاده قرار می‌گرفت.

آرامگاه الجایتو در سلطانیه، الگوی برجسته‌ای است از این نوع بناها. این آرامگاه در مرکز مجموعه‌ای از بناها قرار داشت که با دیواری محصور می‌شد. این ساختمان از نظر جلوه، شبیه گنبد مسجد جامع ورامین است. گنبد با آجرهای لعابدار آبی‌رنگ پوشیده شده است.

گروهی از آرامگاه‌ها نیز در شهر قم ساخته شدند که تزیینات آنها تحت تأثیر آرامگاه الجایتو بود. همین‌طور می‌توان از امامزاده جعفر، مزار بایزید بسطامی و آرامگاه شیخ عبدالصمد اصفهانی در نظر یاد کرد.

معماری این دوره شاهد تحولاتی ویژه در تزیینات است؛ گچ‌بری، کاشی‌کاری، آجرکاری با مهارت خاص در تزیین بناها به کار رفته است. گچ‌بری این دوره بر دوره‌های متقدم و متاخر برتری داشته است.

محراب مسجد جامع اصفهان، مسجد جامع ارومیه و آرامگاه الجایتو، نشانه اوج رونق و شکوفایی هنر گچ‌بری و کاشی‌کاری در دوره ایلخانی است.

۲. برج کاشانه بسطام

برج کاشانه بسطام، برج بلند و زیبایی در جنوب بسطام و جنوب

برج کاشانه بسطام

خاوری مسجد جامع بسطام در استان سمنان است که براساس کتیبه سردر ورودی، تاریخ بنای برج به سال ۷۰۰ هجری قمری می‌رسد و به سبک آذری ساخته شده است.

ارتفاع این برج از درون ۲۴ متر و از بیرون نزدیک به ۲۰ متر است. شکل خارجی آن چند ضلعی منتظم سی ضلعی است. در بالای برج دو حاشیه از آجرهای بزرگ وجود دارد که بر روی آن مطالبی نوشته شده است. در ضلع جنوب غربی این برج روی یک آجر عبارت «بسم الله الرحمن الرحیم» با خط ثلث بسیار زیبایی خوانده می‌شود. سقف برج به گذشت زمان فروریخته بوده که در دوره‌های بعد به تعمیر آن اقدام شده است.

از تاریخ بنای این برج، آگاهی درستی در دست نیست. برخی از شرق‌شناسان از جمله «آندره گدار» بر این گمان است که این بنا از آثار غازان خان مغول است و نام اصلی آن غازانه بوده که به مرور زمان و بدون توجه به اصل آن کاشانه نامیده شده است.

درب ورودی کاشانه از داخل مسجد جامع و مجاور محراب مسجد می‌باشد. قبل از ورود به کاشانه، دالان کوچکی هست که سه طرف آن گچ‌بری شده و در اطراف و سردر، آیت‌الکرسی منقوش است. به نظر این برج بسیار کهن است و ساخت آن به پیش از ورود اسلام به این منطقه باز می‌گردد.

فضای داخلی برج

ده ضلعی است که بر آن‌ها طاق‌نماهای تزیینی کم‌عمقی کار شده است. در

قسمت بالای برج، بر دو حاشیه از آجرهای بزرگ، نوشته‌ای به خط کوفی دیده می‌شود. در زیر برج،

معماران و استادکاران دوره ایلخانی، نقشه چهار ایوانی را برای ایجاد بناهایی چون مدرسه و مسجد به کار بردند. در این دوره ایوان‌ها مرتفع و کم‌عرض و دیوارهای بنا باریک‌تر شدند.

مسجد جامع ورامین

سردابه بزرگی وجود دارد که به وسیله روزنه مستطیل وسط برج، بدان داخل می‌شوند. گنبد داخلی بنا به صورت کروی و شامل آجرچینی ظریفی است. این برج دومین برج سفالی ایران از نظر اهمیت بعد از «میل گنبد» است.

۳. مسجد جامع ورامین

مسجد جامع ورامین از بناهای باشکوه دوره ایلخانان مغول است که بنا بر کتیبه‌های آن، بنای اولیه و اصلی آن در زمان حکومت سلطان محمد خدابنده آغاز شد و در زمان حکومت ابوسعید بهادرخان به پایان رسید. مسجد در عهد شاهرخ تیموری بازسازی شده و بر طبق کتیبه‌های موجود، تزیینات گچ‌بری و نیز ساخت محراب، شبستان و رواق‌ها در سال‌های ۸۲۱-۸۴۵ هـ انجام شده است.

این مسجد از نمونه‌های کامل مساجد چهار ایوانی است که نه تنها از لحاظ ساختمان عظیم و گنبد عالی آجری دارای مقام و منزلت مهمی است، بلکه به واسطه داشتن تزیینات فراوان، کاشی‌کاری معرق و گچ‌بری و کتیبه‌های تاریخی و انواع خطوط، جزو آثار مهم هنری ایران به شمار می‌رود و می‌شود گفت که از لحاظ تزیینات و اشکال هندسی و ریزه‌کاری و ظرافت نقش، کم‌نظیر است.

سردر ورودی بلند و باشکوه مسجد در ضلع شمالی، با طاق‌نماهای دو طرف آن که از ویژگی‌های معماری دوره ایلخانی است، دیده می‌شود. دارای تزیینات بسیار زیبای کاشی‌کاری و مقرنس‌کاری است.

گنبد مسجد که مهمترین بخش این بناست، بر فراز اتاقی مربع شکل به کمک فیل‌پوش‌ها به هشت قسمت و در بالا به شانزده قسمت تقسیم شده و داخل آن را با آجر و گچ تزیین کرده‌اند.

در ضلع شمالی و شرقی، ایوانی کوچکتر وجود دارد که طرفین آنها چهار رواق طاق‌دار دیده می‌شود. ایوان شرقی دارای تزیینات گچ‌بری بسیار زیبایی است. ایوان ضلع غربی که به قرینه ایوان شرقی بوده، متأسفانه از بین رفته است. آیات قرآنی و اسامی

مسجد جامع یزد

مسجد جامع کبیر یزد، یکی از شاهکارهای معماری و تاریخی جهان است و به جرئت می‌توان گفت دارای یکی از بلندترین مناره‌های جهان است. معماری این مسجد بسیار بزرگ، به قدری منحصر به فرد و بی‌بدیل است که هر سال گردشگران بسیار زیادی از نقاط مختلف دنیا به قصد بازدید از شاهکار هنر معماری به این شهر سفر می‌کنند.

بزرگان دین در بخش‌های گوناگون مسجد مانند رواق‌ها به صورت کتیبه‌های گچی و آجری، از تزیینات برجسته این مسجد به شمار می‌رود.

در ایوان جنوبی، کتیبه‌ای به خط ثلث وجود دارد که در آن سوره جمعه آمده است. ضلع جنوبی ایوان با درگاهی به گنبدخانه راه می‌یابد. در اطراف

این ورودی، در درون کادرهای مستطیل شکل، چهار کتیبه که مربوط به تعمیر مسجد در زمان شاهرخ تیموری است، به خط ثلث (احتمالاً با تاریخ ۸۲۱ یا ۸۵۱ هـ.ق.) دیده می‌شود که بیشترین قسمت آن از بین رفته است.

بر سطح عرقچین گنبد، در داخل کادرهای مربع شکل، کلمات «الله»، «محمد» و «علی» آمده است. در ضلع جنوبی گنبدخانه، محرابی وجود دارد که ۶ متر ارتفاع داشته که ۳ متر تحتانی محراب از بین رفته است. این محراب دارای کتیبه‌هایی به خط ثلث و کوفی و نقوش تزیینی گیاهی و اسلیمی است که شامل آیه‌های قرآنی و جمله‌های مذهبی می‌باشد.

۴. مسجد جامع یزد

مسجد جامع قدیم در قرن ششم هجری قمری و به دستور گرشاسب از نوادگان «علاءالدوله کالنجار» ساخته شد و بنای

مسجد جامع اصفهان

اصلی مسجد کنونی، از آثار سید رکن‌الدین محمد قاضی است و معمار گنبد، استاد سعد کدوک یزدی است. بنای گنبدخانه متعلق به دوره ایلخانی و سردر رفیع مسجد را متعلق به زمان شاهرخ و دوره تیموری دانسته‌اند.

مسجد جامع کبیر یزد، یکی از شاهکارهای معماری و تاریخی جهان است و به جرئت می‌توان گفت دارای یکی از بلندترین مناره‌های جهان است. معماری این مسجد بسیار بزرگ، به قدری منحصر به فرد و بی‌بدیل است که هر سال گردشگران بسیار زیادی از نقاط مختلف دنیا به قصد بازدید از شاهکار هنر معماری به این شهر سفر می‌کنند. در بسیاری از کشورها، مسجد جامع یزد به عنوان نمادی از این

مسجد جامع اصفهان با نقشه چهار ایوانی بنا شده و از آنجا که ابداعات هنری و معماری ۱۵ قرن دوران اسلامی را در خود گرد آورده است، یکی از بهترین آثار به شمار می‌رود که در دنیای امروز شهرت دارد.

استان و حتی نمادی از کشور ایران مطرح است و این بنا در شمار نخستین بناهای عظیم و پر قدمت کشور به شمار می‌رود.

اصیل‌ترین بخش‌های هنر این معماری بی‌نظیر ایرانی؛ در گنج‌کاری، شبستان، صحن، گنبد،

کاشی‌کاری و مناره‌های برافراشته این مسجد جلوه‌گر است. زیباترین بخش این بنا، مجموعه ایوان و گنبدخانه و فضای پیرامون آن است. نمای ایوان بلند با مجموعه‌ای از زیباترین تزیینات کاشی معرق و نقوش اسلیمی و گیاهی همچون گره چینی، پوشانده شده است. این تزیینات با اجرهای ضربی و نقوش معقلی و کتیبه‌های کاشی معرق و کوفی بنایی، مجموعه‌ای بدیع و خیره‌کننده آفریده که تحسین هر بیننده‌ای را برمی‌انگیزد.

محراب اصلی یا محراب واقع در گنبدخانه، مزین به انواع کاشی معرق و کتیبه و اجر ضربی است و بر دو کاشی ستاره‌ای شکل منصوب در آن، نام استادکار و تاریخ ساخت محراب نقش بسته است. گنبد زیبای مسجد از نوع دو پوسته پیوسته بوده و بر آن، نقش گل صابونکی معقلی با ظرافت اجرا شده است و بر ساقه آن عبارت «الملک لله» به خط کوفی تکرار شده است. دو مناره مسجد که از ارتفاع تقریبی آن به بیش از ۵۲ متر می‌رسد، دارای قطری حدود ۸ متر است که در دوره صفوی به بنا افزوده شده؛ اما در سال ۱۳۱۳ هجری شمسی فروریخت و دوباره تجدید بنا شد. بلندی این مناره‌ها و کاشی‌کاری‌هایی که حتی تا بالای مناره‌ها انجام شده، تعجب همگان را برمی‌انگیزد؛ زیرا این مناره‌ها هر چه به سمت بالا رفته، باریک‌تر شده و تنها یکی از آنها نیز دارای پلکان است.

۵. مسجد جامع اصفهان

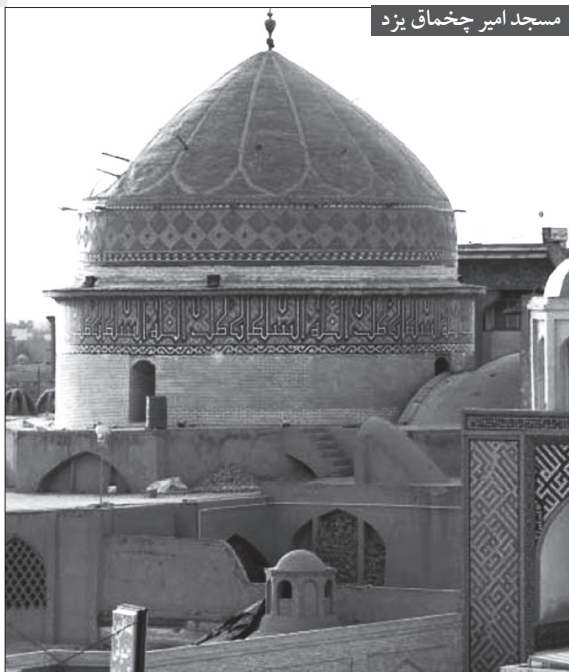
قدیمی‌ترین بنای تاریخی اصفهان را باید مسجد جمعه یا مسجد جامع اصفهان تلقی کرد. سیمای فعلی مسجد عمدتاً مربوط به اقدامات دوره سلجوقی است، اما تعمیرات و الحاقات آن به دوران‌های بعد به خصوص عصر صفویان مربوط می‌شود، اما در کاوش‌های باستان‌شناسی، مراحل قبل از سلجوقی هم به دست آمده که به دوران آل‌بویه و قرن سوم هجری باز می‌گردد. مسجد دارای ورودی‌های متعدد است که هر یک فضای مسجد را به بخش‌هایی از بافت پیرامون آن مربوط می‌کند. این ورودی‌ها همه در یک زمان ساخته نشده‌اند. گذرها و معابری که در گرداگرد

مسجد وجود دارند، بیانگر ارتباط گسترده‌ای است که مسجد با بافت قدیم شهر دارد. مسجد جامع اصفهان با نقشه چهار ایوانی بنا شده و از آنجا که ابداعات هنری و معماری ۱۵ قرن دوران اسلامی را در خود گرد آورده است، یکی از بهترین آثار به شمار می‌رود که در دنیای امروز شهرت دارد.

چهار ایوان اطراف میدان، مشخص‌کننده شیوه مسجدمسازان ایرانیان است که پس از احداث آن، در سایر مساجد نیز رواج یافته است. شبستان مسجد بر ستون‌های مدور استوار است که با گچ‌بری‌های بسیار زیبا تزیین شده است. این قسمت مربوط به عصر دیلمیان است. گنبد و چهل ستون‌های اطراف آن که در ایوان جنوبی مسجد واقع شده، در فاصله سال‌های ۴۶۵ تا ۴۸۵ هجری قمری بنا شده است. این گنبد در زمان سلطنت ملکشاه سلجوقی و وزارت خواجه نظام‌الملک ساخته شده و از نمونه‌های نادر ساختمان‌های عصر سلجوقی است. ایوانی که در جلوی این گنبد آجری واقع شده، در اوایل قرن ششم هجری بنا گردیده و سقف آن از مقرنس‌های درشت ترکیب شده است.

گنبدی که در بخش شمالی حیاط مسجد واقع شده و قرینه گنبد خواجه نظام‌الملک است، در سال ۴۸۱ بنا گردیده است. در این قسمت کتیبه‌هایی از دوران‌های مختلف از جمله صفویان به چشم می‌خورد. در شمال ایوان، شبستان کوچکی قرار دارد که زیباترین محراب گچ‌بری مسجد را در بر دارد. این شبستان که به مسجد الجایتو نیز معروف است، دارای محرابی است که به مثابه گوهری تابناک از هنر ایرانی در جهان از شهرتی عظیم برخوردار است.

شبستان جنوب شرقی مسجد که احتمالاً کتابخانه عظیم و مشهور خواجه نظام‌الملک را در بر داشته، در بمباران شهر اصفهان تخریب گردیده که مجدداً به شیوه اول بازسازی شده است. به طور کلی به همان اندازه که میدان نقش جهان و عمارت‌های تاریخی اطراف آن یادآور معماری و هنر دوران صفوی است، مسجد جمعه و محلات پیرامون آن افسانه زندگی در عهد

مسجد امیر چخماق یزد

بسیار شیوا و دلنشین منقوش و حجاری شده است. ساختمان مسجد بر طبق اصول قرینه‌سازی، دو ایوان بزرگ تابستانی و زمستانی دارد. در این مسجد انواع کاشی‌های معرق، هفت رنگ ساده و چندرنگ کار شده است.

۷. مسجد امیر چخماق یزد

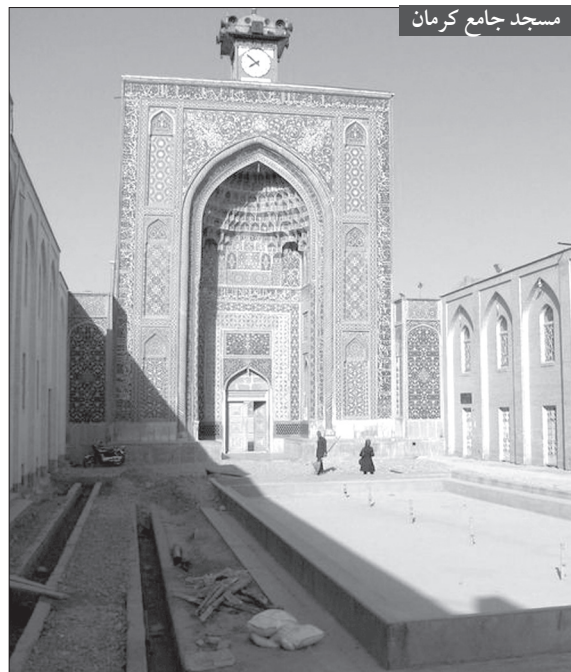
مسجد امیر چخماق که در تاریخ‌های یزد به نام مسجد جامع نو نیز خوانده شده است، در دوره صفویه به همت امیر جلال‌الدین چخماق شامی، حاکم یزد و از امرآ و سرداران و مقرب درگاه شاهرخ احداث شده است. این مسجد در سال ۸۴۱ هـ.ق به پایان رسید. از حیث زیبایی، وسعت، اهمیت و اعتبار؛ بعد از مسجد جامع شهر قرار دارد.

در توصیف این مسجد باید گفت که در کریاس (ساختمان جلوی درب ورودی) مسجد که به میدان امیر چخماق باز می‌شود، سنگی نصب گردیده که بر آن متن وقفنامه‌ای به خط نسخ تفریر شده است.

در طرف راهروی شمالی که از درب کریاس به صحن وارد می‌شود، شبکه‌هایی ظریف از کاشی‌های معرق در پنجره‌ها نصب شده‌اند. قسمتی از سردر صفحه ایوان، کاشی‌کاری معرق شده است و جرزهای آن آجری‌رنگ می‌باشد. دور خارجی گنبد و بر کمر بند آن کتیبه‌هایی به خط کوفی بنایی تکرار شده است.

محراب صحن اصلی، از کاشی معرق است با ساختمانی مقرنس‌کاری که در وسط آن سنگ مرمر بسیار خوش تراشی به اندازه $1/15 \times 3/38$ متر نصب شده است. در وسط مقرنس‌کاری یک گل مربع به اندازه 95×54 سانتیمتر و در دست چپ ایوان، یک سنگ مرمر به اندازه 30×28 سانتیمتر نصب شده است. سردر شرقی مسجد دارای کتیبه‌ای از کاشی معرق به خط ثلث محمد الحکیم است.

گنبد مسجد خمیده و ترک‌دار است و با کاشی سبز رنگ کاشی شده و پیرامون آن نیز کتیبه‌ای به خط کوفی قرار دارد.

مسجد جامع کرمان

ساختمان مسجد جامع کرمان بر طبق اصول قرینه‌سازی، دو ایوان بزرگ تابستانی و زمستانی دارد. در این مسجد انواع کاشی‌های معرق، هفت رنگ ساده و چندرنگ کار شده است.

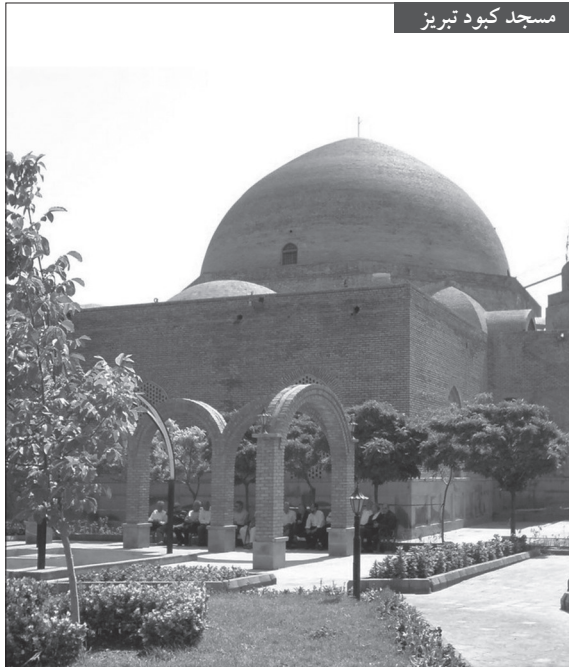
سلجوقیان و روزگار پیش از آن را بیان می‌دارد.

۶. مسجد جامع کرمان
مسجد جامع کرمان یا مسجد جامع مظفری در کنار میدان مشتاق و محصور به بازار مظفری و بازار قدمگاه قرار گرفته است.

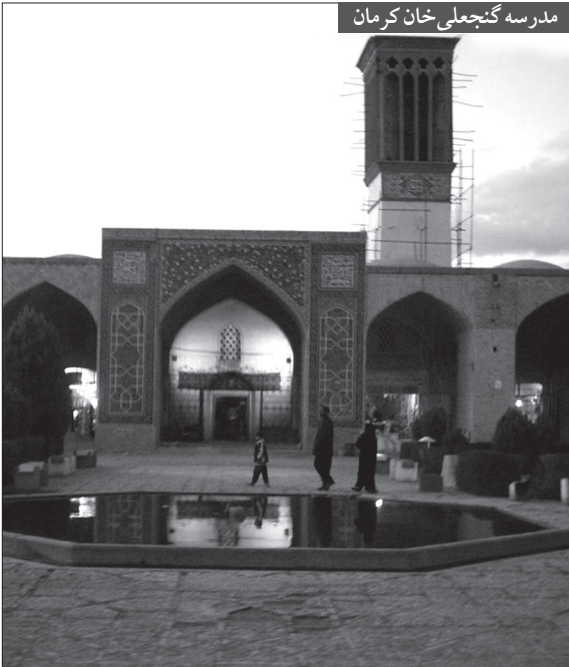
از جمله مساجد چهار ایوانی است که دارای سردر رفیع، صحن، ایوان و شبستان است. براساس کتیبه سردر اصلی، روز چهارشنبه هفتم شوال سال ۷۰۵ هجری قمری، به دستور امیر مبارزالدین محمد مظفر؛ سرسلسله آل مظفر و استاد حاج محمد یزدی آغاز گردید و در اواخر سال ۷۵۵ هجری به پایان رسیده است، ولی در دوره‌های بعد، الحاقات و تعمیراتی در مسجد صورت گرفته است؛ از جمله مرمت کاشی‌کاری ایوان بزرگ در زمان وکیل‌الملک و کاشی‌کاری ستون‌ها و لچکی‌های داخل مسجد و احداث شبستان شمالی در دوره اخیر را می‌توان نام برد. ارزشمندترین قسمت بنا، کاشی‌کاری معرق محراب و سردر شرقی مسجد می‌باشد.

مسجد دارای ایوان، شبستان، مناره و صحنی بسیار زیبا و باشکوه است. سردر بزرگ و بلند با کاشی‌کاری جالب آن، شباهت زیادی با مسجد جامع یزد دارد. در طرف دری که از خیابان مظفری وارد مسجد می‌شوند، سنگی بسیار عالی و شفاف به دیوار نصب است که به سنگ آینه شهرت دارد. این مسجد از یک صحن به ابعاد $84 \times 47 \times 66/56$ متر و چهار ایوان تشکیل شده که امروز صحن آن وسیع‌تر شده است. در ایوان ضلع غربی، محراب بسیار عالی و زیبایی وجود دارد که حاشیه بالای آن از سنگ مرمر سبز با خطوط

مسجد کبود تبریز

مدرسه گنجعلی خان کرمان

۸. مسجد کبود تبریز

مسجد جهان‌شاه یا مسجد کبود (گوی مسجد) از آثار ابوالمظفر جهان‌شاه بن قرایوسف از سلسله ترکمانان قراقویونلو است که بنا به کتیبه سردر آن در ۸۷۰ هجری به

کاتب چلبی در تاریخ جهان‌نما می‌نویسد: «درگاه مسجد جهان‌شاه، بلندتر از طاق کسری است. بنایی عالی است که هر کس داخل شود، دلش اجازه بیرون شدن را نمی‌دهد.»

همت و نظارت جان‌بیگم خاتون، زن جهان‌شاه بن قرایوسف قراقویونلو پایان یافته است.

نمای روبروی مسجد با سردر کاشیکاری شده، شکوه و جلال ویژه‌ای دارد. مصالح بنا آجری است و سنگ‌های ساختمانی نادری در آن به کار رفته است. از بقایای مسجد معلوم می‌شود که آجرها با گچ بندکشی شده است. صحن مربع شکل، حوضی برای وضو، شبستان‌های اطراف برای درس و همچنین پناهگاه مستمندان، مسجد را تشکیل می‌دادند. در قسمت جلوی صحن و رو به قبله، بنای اصلی مسجد به پا شده که محوطه‌ای محصور، پوشیده و مربع شکل است. بالای این بنا گنبدی قرار داشت که از آجر ساخته شده بود، اما هم اکنون ریخته است. ویژگی جالب این گنبد، ساخت آن بر روی چهارپایه مربعی است که این مربع خود به خود به تقارن و تجانس در درون مسجد می‌انجامد.

سردر اصلی این مسجد که با کاشی‌کاری‌های معرق تزیین شده است، کتیبه‌ای دارد به خط رقاع که به سال ۸۷۰ قمری نصب شده است. این کتیبه و دیگر کتیبه‌های سردر مسجد، به خط نعمت‌الله البواب؛ خوشنویس مشهور سده نهم است. این مسجد گلدسته ندارد. زلزله سال ۱۱۹۲ هجری قمری، آسیب فراوان به مسجد زد و در اثر آن گنبد‌های مسجد فرو ریخت.

تعمیرات و دوباره‌سازی مسجد به منظور حفاظت و بازسازی بخش‌های باقیمانده، شامل طاق‌ها و پایه‌ها از سال ۱۳۱۸ آغاز شد و سال ۱۳۵۵ کارهای ساختمانی آن به اتمام رسید. کاتب چلبی در تاریخ جهان‌نما می‌نویسد: «درگاه مسجد جهان‌شاه، بلندتر از طاق کسری است. بنایی عالی است که هر کس داخل شود، دلش اجازه بیرون شدن را نمی‌دهد.»

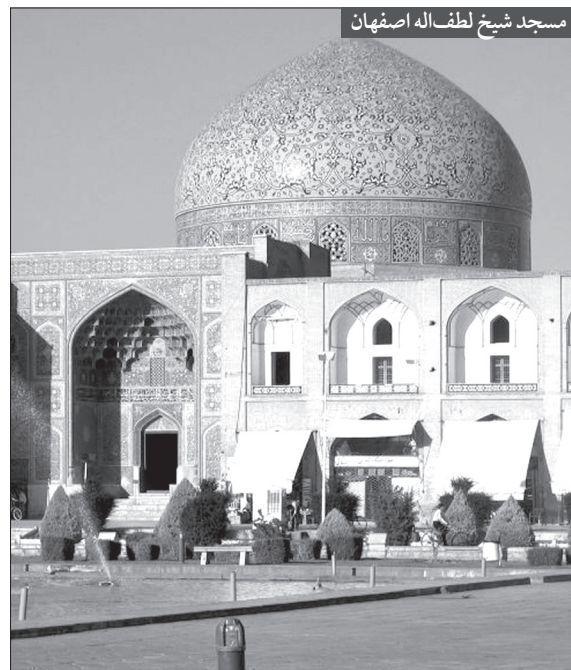
مادام دیولافوا؛ جهانگرد فرانسوی، انگیزه ایجاد این مسجد را به خاطر علاقه جهان‌شاه قراقویونلو به مذهب شیعه یاد کرده و می‌نویسد: «این شخص دوستدار خاندان نبوت و عصمت و طهارت بوده است. در تمام کاشی‌کاری‌های بی‌نظیرش، عبارت «علی ولی الله» و اسامی مقدس حسین سلام‌الله علیها به اشکال مختلف، زینت بخش دیوارها بوده است. گنبد فیروزه‌گون بزرگ و بسیار معروف مسجد کبود، در بالای این قسمت قرار داشت. این گنبد بود که مسجد را به فیروزه اسلام مشهور ساخته بود.»

۹. مدرسه گنجعلی خان کرمان

مجموعه گنجعلی خان کرمان، مجموعه عام‌المنفعه‌ای است که

هم‌زمان با شکوفایی اقتصاد عصر صفوی، در سال‌های ۱۰۰۷ تا ۱۰۲۹ هجری قمری، به سعی گنجعلی خان حاکم وقت کرمان ساخته شد و به همت پسرش علی مردان خان تکمیل گردیده است. این مجموعه هنوز هم مرکزیت

حمام گنجعلی خان کرمان که تا نیم قرن پیش دایر بوده، یکی از زیباترین و قدیمی‌ترین حمام‌های ایران است که در اوایل قرن یازدهم هجری قمری ساخته شده و اکنون با نام موزه مردم‌شناسی، پرجاذبه‌ترین نقطه توریستی شهر کرمان محسوب می‌شود.

مسجد شیخ لطف‌الله در اصفهان را شاه عباس اول به احترام و افتخار شیخ لطف‌الله جبل‌عاملی، روحانی شیعه آن روزگار که از لبنان به ایران آمده بود، ساخته است. مدرسه‌ای نیز در کنار مسجد برای تدریس این دانشمند برجسته ساخته شد که امروز اثری از آن نیست.

آنچه مسجد شیخ لطف‌الله را در شمار نمونه‌های بارز هنر ایرانی-اسلامی قرار می‌دهد، اندازه کوچک و هماهنگی آن با بناهای اطراف میدان است.

۱۰. مسجد شیخ لطف‌الله اصفهان

در ضلع شرقی میدان نقش جهان و روبروی کاخ عالی قاپو، مسجدی واقع شده که در دوران صفویه آن را مسجد صدر و فتح‌الله نیز می‌نامیدند. طرح این مسجد در زمانی که نقشه چهارباغ و باغ هزارگریب به مرحله اجرا درآمد، ریخته شد و در دورانی که معماری صفویه به شکوفایی رسیده بود، توسط استاد محمدرضا اصفهانی مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

آنچه مسجد شیخ لطف‌الله را در شمار نمونه‌های بارز هنر ایرانی-اسلامی قرار می‌دهد، اندازه کوچک و هماهنگی آن با بناهای اطراف میدان است. سردر زیبا و پرکار مسجد در سال ۱۰۱۲ به پایان رسید، اما بقیه مسجد و تزیینات کاشی کاری آن تا سال ۱۰۲۸ هجری به طول انجامید.

کتیبه سردر که به خط ثلث بسیار زیبا با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی نوشته شده، امضای علیرضا عباسی خوشنویس برجسته عصر صفوی را نشان می‌دهد. این نکته را استثنایی بودن مسجد یعنی نداشتن صحن و مناره که در تمامی مساجد اسلامی جزء لاینفک بنا است، تأیید می‌کند. وجود نداشتن صحن و مناره در مسجد شیخ لطف‌الله، باعث شده تا رواقی پوشیده از کاشی کاری زیبا و استادانه و پرکار، فضای مسجد را به گنبد مربوط کند.

محراب بی‌بدیل مسجد شیخ لطف‌الله که تاریخ ۱۰۲۸ و امضای محمدرضا بن استاد حسین بنا اصفهانی را بر خود دارد، از شاهکارهای معماری و هنر اسلامی-ایرانی است. کتیبه خارجی گنبد به خط ثلث با کاشی سفید معرق بر زمینه لاجوردی حاوی سوره‌های قرآن کریم است. وجود کتیبه‌های نفیس و طره‌های سردر که در درون گلدان مرمرین جای می‌گیرند، آن‌چنان زیبایی جاودانه در ذهن بیننده بیدار می‌کنند که یقین می‌کند معماری این اثر الهامی بوده است؛ زیرا دارای حالت ویژه و منحصر به فرد نیایش انسان با خداوند است.

مسجد را شاه عباس اول به احترام و افتخار شیخ لطف‌الله

خود را در هسته شهر حفظ کرده و از شاهکارهای معماری و مجموعه‌ای عالی از آثار باشکوه دوره صفویه محسوب می‌شود. این مدرسه در غرب میدان گنجعلی خان کرمان قرار گرفته و اکنون به کاروانسرا مشهور است. تاریخ بنای آن طبق کتیبه کاشی معرق به خط علیرضا عباسی، متعلق به سال ۱۰۰۷ هجری است و معمار آن محمد سلطانی یزدی بوده است. این مدرسه با ایوان‌ها و حجره‌هایی در دو طبقه، مورد استفاده طلاب بوده است. کاشی کاری داخلی مدرسه که کاشی معقلی و معرق است، نمونه‌های زیبایی از کاشی‌های دوره صفوی به شمار می‌رود. کاشی معقلی به نوعی کاشی مزین به خطوط کوفی بنایی گفته می‌شود که برای تزیین سطوح مختلف در معماری سنتی استفاده می‌شود.

این مجموعه شامل میدانی است که مرکز تجمع مردم، برگزاری مراسم جشن و عزاء، ابلاغ اعلانات حکومتی، معرکه‌گیری مرشدان و شعبده‌بازان بوده است. این محوطه به ابعاد ۵۰ × ۱۰۰ متر و به مساحت ۵۰۰ متر مربع می‌باشد که سه طرف آن بازارهای زیبایی مسقف قرار دارد و در طرف دیگر آن حجره‌های تجاری واقع شده‌اند. ضرابخانه در شمال، حمام در جنوب، کاروانسرا یا مدرسه و مسجد در شرق، آب‌انبار در غرب و دو چهارسوق زیبا در شمال غرب و جنوب غرب میدان قرار گرفته‌اند.

دروازه شرقی میدان گنجعلی خان به بازار بزرگ گشوده می‌شود و روبروی آن حمام گنجعلی خان که به حمام خان معروف است، قرار دارد. این حمام که تا نیم قرن پیش دایر بوده، یکی از زیباترین و قدیمی‌ترین حمام‌های ایران است که در اوایل قرن یازدهم هجری قمری ساخته شده و اکنون با نام موزه مردم‌شناسی، پرجاذبه‌ترین نقطه توریستی شهر کرمان محسوب می‌شود.

این بنا روزگاری مدرسه‌ای پررونق بود که بعدها به کاروانسرا تبدیل گردید. حجره‌های متعدد آن در دو طبقه و با شیوه معماری زیبایی طراحی شده‌اند.

مسجد وکیل در شیراز از لحاظ ساختمانی همانند دیگر عمارات کریم‌خانی، از مستحکم‌ترین و در عین حال هنرمندانه‌ترین آثار تاریخی شیراز به شمار می‌رود که از جهت نماسازی و کاشی‌کاری آن، از دیدنی‌ترین مساجد ایران است.

و طرح ترسیم شده، هر کدام شاهکار هنر نقاشی و کاشی‌کاری و مقرنس‌کاری است. از دالان با گذر از دو راهروی پهن پس از گردش ۹۰ درجه وارد حیاط بزرگ مسجد می‌شویم. حیاط مسجد به وسیله سنگ‌های بزرگ مفروش شده است. حوض بزرگ و

مستطیلی شکل در وسط آن از سنگ ساخته شده که دارای ۴۰ متر طول و ۵ متر عرض است.

سمت رو به قبله که در پشت دالان واقع است و در وسط، طاق بسیار مجلل و مرتفعی بنا شده که آن را طاق مروارید می‌گویند. دهانه این طاق ۲ متر و با جرزهای دو طرف آن، ۲۰ متر و عمق آن ۴ متر و ارتفاع آن نزدیک ۲۰ متر می‌باشد. از راه‌های داخل طاق با سنگ‌های مرمر عالی و ازاره جرزها، با سنگ‌های گندمک پوشیده و روی آنها، خطوط اسلیمی و گل و برگ با طرز زیبایی حجاری شده است. این طاق که از لحاظ معماری و کاشی‌کاری و نقوش و خطوط و حجاری بی‌نظیر است، در واقع همان‌گونه که معروف شده، مروارید غلطنانی است که بر تارک این مسجد می‌درخشد.

شبهستان بزرگ نیز در پشت طاق جنوبی قرار دارد که در طول داخل شبهستان ۱۳ دهانه و در عرض آن ۵ دهانه طاق‌نما است. سقف دهانه میانی که از در ورودی شبهستان تا محراب ادامه دارد، با کاشی‌های تک رنگ براق آراسته شده و در وسط این کاشی‌ها جمله «یا علی» به خط کوفی نوشته شده است.

۱۲. مسجد جامع عتیق شیراز

مسجد جامع عتیق یا مسجد آدینه، از کهن‌ترین مساجد قدیمی شیراز است که در مشرق شاهچراغ قرار دارد. این مسجد دو ایوانی، در سال ۲۸۱ ه.ق. به دستور عمرولیث صفاری ساخته شد. ساختمان مسجد که اولین هسته تاریخی شهر شیراز است، مشتمل بر بنایی مرتفع است که دارای چندین حجره و شبهستان است و برخی قسمت‌های آن دو طبقه می‌باشد و همچنین دارای شش درب ورودی و خروجی است. سردر شمالی مسجد با کاشی مقرنس‌کاری شده است و بر روی چهار کتیبه نام دوازده امام بر روی کاشی نگاشته شده و در جرزهای دو طرف این سردر نصب شده است. در وسط ضلع شمالی مسجد، طاق‌نمای مرتفعی قرار گرفته است که در دو طرف بام آن دو گلدسته وجود دارد و سقف آن با آجر، مقرنس‌کاری شده است. در حاشیه بالای داخلی این طاق نیز سوره انسان با خط نسخ بر روی کاشی نگاشته شده است.

در درون طاق‌نما، کتیبه‌ای قدیمی با خط ثلث نگاشته شده است که بخشی از آن باقی مانده است. بر فراز در ورودی شبهستان ضلع جنوبی، کتیبه‌ای دیگر با خط ثلث پیچیده بر روی کاشی نگاشته شده است که بخشی از آن تخریب شده است. این کتیبه در زمان شاه تهماسب اول صفوی نگاشته شده و در پایان آن تاریخ ۹۷۳ ه.ق. تاریخ مرمت مسجد، ذکر شده است. در دو طرف شبهستان، دو طبقه وجود دارد که سقف آن از آجر است و در انتهای آن نیز،

جبل عاملی، روحانی شیعه آن روزگار که از لبنان به ایران آمده بود، ساخته است. مدرسه‌ای نیز در کنار مسجد برای تدریس این دانشمند برجسته ساخته شد که امروز اثری از آن نیست.

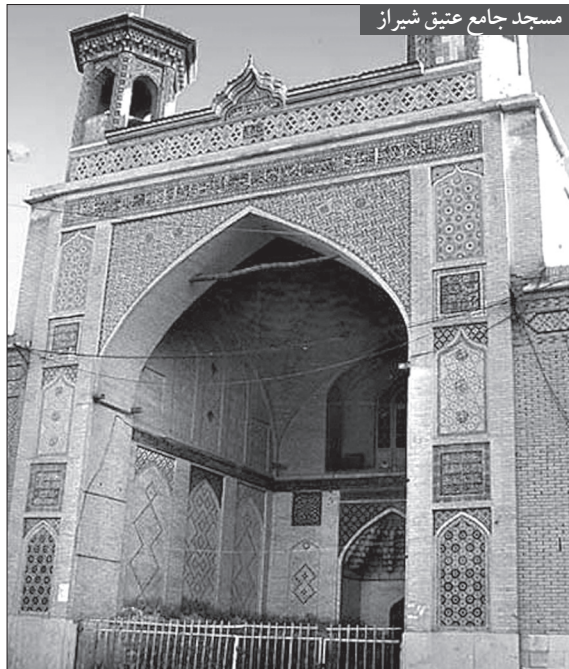
۱۱. مسجد وکیل شیراز

یکی از بناهای معروف کریم‌خان زند، مسجدی است که به مناسبت لقب او، وکیل خوانده شده است. این مسجد از لحاظ ساختمانی همانند دیگر عمارات کریم‌خانی، از مستحکم‌ترین و در عین حال هنرمندانه‌ترین آثار تاریخی شیراز به شمار می‌رود که از جهت نماسازی و کاشی‌کاری آن، از دیدنی‌ترین مساجد ایران است.

تاریخ بنای این مسجد ۱۱۸۷ هجری بوده است. عرض طویل صحن مسجد نیز از دیدنی‌های این بنای عظیم است که بر دیگر جلوه‌های این بنا افزوده است. یکی از شاهکارهای هنری مسجد وکیل، حجاری چهل و هشت ستون آن است که سقف شبهستان وسیع مسجد را نگه داشته است. حجاری این ستون‌های یکپارچه به قدری استادانه صورت گرفته که سر سوزنی با هم اختلاف ندارند. این مسجد در زمینی به وسعت قریب یازده هزار متر مربع بنا شده است. ابعاد مسجد از بیرون ۱۲۰ متر طول و ۸۰ متر عرض است که بر آن، مساحت حیاط و شبهستان زمستانی را که خارج از محدوده مسجد است، باید اضافه کرد.

ساختمان سه طاق مجلل و باشکوه آن - طاق سردر ورودی، طاق مروارید و طاق ورودی به شبهستان بزرگ - از شاهکارهای معماری است. خطوط کتیبه‌ها که به خط ثلث و نسخ و نستعلیق نوشته شده، در نوع خود شاهکار است؛ به ویژه خطوط ثلث کتیبه‌های طاق‌های بزرگ و محراب آن که با قلم درشت نوشته شده است. کاشی‌های پیشانی طاق‌ها و جرزها، به ویژه کاشی‌های هفت رنگ سه طاق بزرگ که با رنگ‌های زنده و جالب ساخته شده و روی آنها گل و بته و خطوط اسلیمی و ترنج‌های زیبا، روی زمینه‌های گوناگون نقش شده و طرح لچکی‌های بالای طاق‌نماها که به چندین قسم

مسجد جامع عتیق شیراز

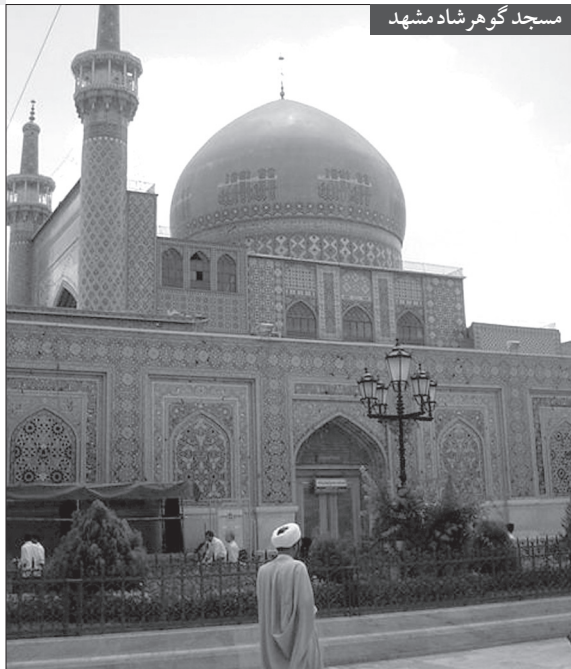
در وسط ضلع شمالی مسجد جامع عتیق شیراز، طاق‌نمای مرتفعی قرار گرفته است که در دو طرف بام آن دو گلدسته وجود دارد و سقف آن با آجر، مقرنس‌کاری شده است. در حاشیه بالای داخلی این طاق نیز سوره انسان با خط نسخ بر روی کاشی نگاشته شده است.

محرابی کاشی‌کاری شده قرار دارد که بر فراز آن به خط کوفی سوره توحید و نام پنج تن نگاشته شده و در زیر آن دو آیه قرآنی به خط نسخ نوشته شده است. ضلع غربی دارای دو در است که سردر یکی از آنها،

یزدی‌بندی است و مقرنس‌کاری و کاشی‌کاری و معرق‌کاری شده است. این در یکی از درهای مهم مسجد است که بر فراز آن کتیبه‌ای است که آیات قرآنی بر روی آن با قلم درشت و به خط ثلث عالی بر روی کاشی نگاشته شده است. صحن مسجد با مساحت ۱۶۷۲ مترمربع با سنگ‌های مرمر مفروش بوده و در دالان‌های ورودی مسجد چندین سنگاب وجود داشته که همیشه پر آب بوده است. در اطراف یکی از این سنگاب‌ها نقش و نگارهایی وجود دارد که گرداگرد آن آیات قرآنی نگاشته شده است.

در وسط صحن مسجد، بنایی مکعب شکل از گچ و سنگ ساخته شده است که نزدیک به یک متر از سطح زمین بلندتر است و گرداگرد آن ایوانی به عرض دو متر فرا گرفته است. این بنا که در سال ۷۵۲ ه.ق به دستور شاه شیخ ابواسحاق حاکم فارس ساخته شده، دارالمصحف یا خداخانه خوانده می‌شود و این بدان جهت است که در این مکان علاوه بر قرآن‌هایی تاریخی به خط امیرالمؤمنین علی (ع)، قرآن‌هایی منسوب به امام حسن و امام صادق (ع) و چند تن از صحابه پیامبر و تابعین او نگهداری می‌شده است.

مسجد گوهر شاد مشهد

گوهرشاد، یادگار یک معماری باستانی است از عهد تیموری در جنوب حرم رضوی که بنا به دستور گوهرشاد، همسر شاهرخ تیموری و توسط قوام‌الدین بن طیان در سال ۸۲۱ هجری قمری ساخته شده است.

۱۳. مسجد گوهرشاد مشهد
گوهرشاد، یادگار یک معماری باستانی است از عهد تیموری در جنوب حرم رضوی که بنا به دستور گوهرشاد، همسر شاهرخ تیموری و توسط قوام‌الدین بن طیان در

سال ۸۲۱ هجری قمری ساخته شده است. کاشی‌کاری مسجد با طاق‌های گنبدی شکل و مناره‌های آن، جلوه خاصی به بنا داده، به طوری که آن را به نمونه کاملی از هنر ایرانی در قلب حرم تبدیل کرده است. ایوان مقصوره، ایوان جنوبی مسجد است که با ۵۰۰ مترمربع مساحت، شکوه خاصی آفریده است. منبر صاحب‌الزمان (ع) در کنار محراب ایوان مقصوره، به لحاظ قدمت حایز اهمیت است. این منبر به دست استاد محمد نجار خراسانی منبت‌کار معروف عصر فتحعلی‌شاه ساخته شده است. به کارگیری چوب گردو با شیوه منبت‌کاری و بدون به کار رفتن میخ، این اثر را بسیار ارزشمند و هنری کرده است. کاشی‌های معرق نفیس، همه اضلاع مسجد را پوشانده و تمام دیوارها به اسماء‌الله، آیات قرآن و احادیث تزیین شده است. کتیبه ممتاز و تاریخی بایسنقر - فرزند گوهرشاد - با زیباترین شکل بر پیشانی ایوان مقصوره خودنمایی می‌کند. تاریخ بنای مسجد بر کاشی‌های معرق این کتیبه به چشم می‌خورد. گنبد رفیع مسجد بر فراز ایوان مقصوره، بر عظمت این بنا افزوده است. سطح خارجی این گنبد با آجر لعابدار و کتیبه‌ای به خط کوفی تزیین شده است و در دو طرف ایوان مناره‌هایی به ارتفاع ۲۳

متر از کف مسجد ساخته شده و دارای کتیبه‌های فراوان است. دو ایوان شرقی و غربی مسجد، آن را به رواق امام خمینی و بست شیخ بهایی مرتبط می‌کند. گوهرشاد دارای صحنی به وسعت ۲۸۰۰ مترمربع است.

مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی در مسجد جامع نطنز، بنای گنبددار هرمی شکلی است که از نظر ساختمان و معماری و دارا بودن تزیینات گچ‌بری و محراب کاشی و ضریح چوبی، شهرت خاصی دارد.

بنای مسجد شامل ۸ ایوان بزرگ و هفت شبستان است. گنبدخانه پشت ایوان مقصوره با شبستان‌های یک طبقه، بخش‌های مختلف را به هم مرتبط می‌کند. ایوان جنوبی، ایوان مقصوره نام دارد و ایوان شمالی معروف به ایوان دارالسیاده است. ایوان شرقی، ایوان اعتکاف است و ایوان غربی، ایوان شیخ بهاء‌الدین نامگذاری شده است.

۱۴. مسجد جامع نطنز

این مجموعه شامل مسجدی است که ساختمان بخش‌های مختلف آن میان سال‌های ۷۰۴ و ۷۰۹ هجری به پایان رسیده است، به اضافه مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی و یک مناره رفیع که به تاریخ ۷۲۵ هجری توسط استاد حسین خراسانی ساخته شده است؛ اما در فهرست ویلبر، معمار مقبره شیخ عبدالصمد ابراهیم بن اسماعیل بنا اصفهانی و معماران ایوان شمالی مسجد جامع نطنز، محمدرضا امامی و حیدر و تاریخ ساخت آن ۷۰۷ هجری قمری قید شده است.

مسجد در اصل شامل یک شبستان هشت‌گوشه است که نمازخانه‌ای است گنبدی. این شبستان به صحنی چهار ایوانه باز می‌شود که ایوان‌های آن توسط سرسراها و رواق‌های مختلف

به هم متصل شده‌اند. صحن از سوی شمال، مشرق و جنوب به کوچه باریکی محدود می‌شود. این کوچه هنگامی که به جلوی مدخل اصلی صحن یعنی مناره و سردر مقبره می‌رسد، وسیع می‌شود و به صورت میدانی درمی‌آید. در این بنا سه محل ورود وجود دارد. یکی در جنوب و دو در دیگر در شمال. درهای شمالی هم‌سطح با صحن هستند، ولی در جنوبی توسط یک راهرو وسیع و ۱۲ پله بلند به صحن راه دارد. بنابراین ارتفاع این ۱۲ پله نشانگر اختلاف سطحی است که میان کف صحن و کف کوچه جلوی مدخل جنوبی وجود دارد.

مسجد جامع دارای امتیازات خاصی از نظر معماری و کاشی‌کاری است که به لحاظ قدمت متعلق به قرن ششم ه.ق است و کتیبه‌ای بر در آن مورخ به سال ۷۰۴ هجری می‌باشد. ساختمان ایوان شمالی و طاق مرتفع و تزیینات گچ‌بری داخل ایوان چشم‌گیر است. این مسجد دارای درهای قدیمی است. در روی دو در آن تاریخ سال ۸۲۵ و ۹۷۲ و ۱۰۱۲ ه.ق حک شده است. همچنین سه لوح سنگی در ایوان مسجد نصب شده که همگی دال بر تعمیرات و فهرست موقوفات این مسجد می‌باشد. مقبره شیخ عبدالصمد اصفهانی بنای گنبددار هرمی شکلی است که از نظر ساختمان و معماری و دارا بودن تزیینات گچ‌بری و محراب کاشی و ضریح چوبی، شهرت خاصی دارد. این محراب مورخ به سال ۷۰۷ ه.ق است. کتیبه کاشی سردر خانقاه به خط ثلث نیز مورخ به سال ۷۲۵ ه.ق است، اما لوح سنگ مرمر سردر دارای تاریخ ۹۲۱ هجری قمری است. مناره مقبره نیز دارای کاشی‌کاری زیبا و کتیبه است.

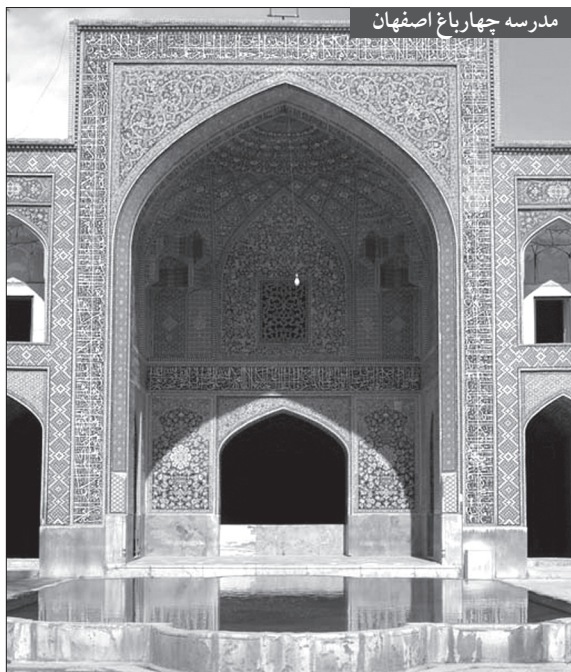
۱۵. باغ فین کاشان

بنای اولیه باغ فین کاشان به قبل از اسلام برمی‌گردد و با تمدن هفت هزار ساله شهر قدیمی سیلک، پیوندی دیرینه دارد و از آب چشمه سلیمانیه مشروب می‌شود که منسوب به حضرت سلیمان نبی است و به سال ۹۹۶ هجری تکمیل گردیده است.

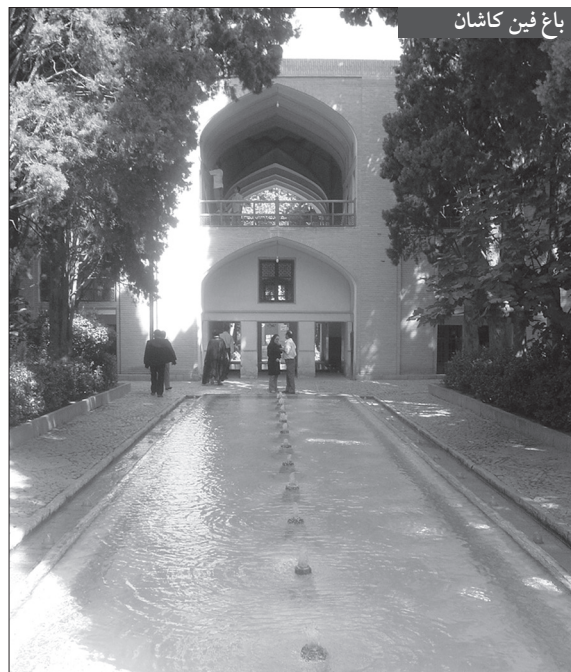
باغ فین کاشان نمونه ستودنی باغ‌های اصیل ایرانی - اسلامی است که تمام مشخصات و جنبه‌های مختلف باغ‌های ایرانی در آن جمع

بنای اولیه باغ فین کاشان به قبل از اسلام برمی‌گردد و با تمدن هفت هزار ساله شهر قدیمی سیلک، پیوندی دیرینه دارد و از آب چشمه سلیمانیه مشروب می‌شود که منسوب به حضرت سلیمان نبی است و به سال ۹۹۶ هجری تکمیل گردیده است.

شده است. قرینه‌سازی محور باغ، خیابان‌ها و نهرهای متعدد با کفپوش‌های آبی رنگ و فواره‌های تعبیه شده که صدای آب را در فضای باغ و ایوان‌ها می‌پراکند، به این باغ جلوه خاصی داده است. این باغ نمونه‌ای از مراکز عهد صفوی است که در دوره زندیه و قاجاریه بناهایی به آن افزوده شده است. طراحی نهرها و نحوه گردش آب در خیابان‌های باغ و فواره‌های فیروزه‌ای رنگ، منسوب به غیاث‌الدین جمشید کاشانی، ریاضی دان قرن نهم هجری است.

مدرسه چهارباغ اصفهان

باغ فین کاشان

**دولالواله سیاح معروف ایتالیایی می‌نویسد:
باید با طیب خاطر اعتراف کنم خیابان پوپولو
در رم، خیابان پوجیو در ناپل، خیابان ژن در
خارج شهر ژن و خیابان مونرآل در شهر پالمو،
هیچ‌کدام به پای مدرسه چهار باغ اصفهان
نمیرسد.**

۱۶. مدرسه چهارباغ اصفهان

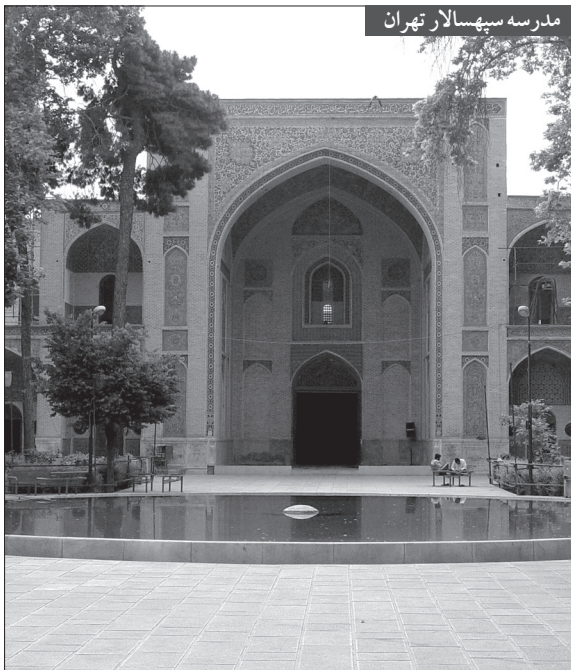
اصفهان در سال ۱۰۰۶ هجری رسماً به پایتختی شاه عباس اول انتخاب شد و از این سال به بعد، فعالیت قابل ملاحظه‌ای برای ساختن پل‌ها و مساجد تاریخی به منظور تزئین پایتخت به عمل آمد. فکر ایجاد چهارباغ هم در همین سال پیدا شد و دستور داده شد از محل دروازه دولت تا دامنه کوه صفه - دروازه شیراز - خیابان طویل و عریض مشجری احداث شود. در حقیقت چهارباغ بیشتر برای این که باغ باشد ساخته شده، نه خیابان خاصه که این اسلوب خیابان‌سازی برای عبور و مرور آن زمان مورد احتیاج نبوده است.

پیتر و دولالواله؛ سیاح معروف ایتالیایی می‌نویسد: دو دیوار به ارتفاع مساوی در دو سمت خیابان است و پشت این دیوارها تا حدود نصف خیابان باغ‌ها قرار دارد. مردم اجازه دارند داخل این باغ‌ها شده، گردش کنند. در طرفین خیابان در فاصله‌های مساوی، درهای این باغ‌ها دیده می‌شود که رو به روی یکدیگر قرار گرفته‌اند. درخت‌های فراوان در هر سو چه در خیابان و چه داخل باغ در دو سمت دیوارها دیده می‌شود که ردیف هم به یک اندازه در فواصل مساوی کاشته شده و با طراوات و دلگشا است. علاوه بر این‌ها در فاصله‌های معین، مقابل بناهای بسیار زیبا، حوض‌های بزرگ آب

باغ‌شاه فین به واسطه وجود چشمه سلیمانی، کثرت درختان نهرها و حوض‌های فراوان و عمارات باشکوه در شمار زیباترین باغات قدیمی ایران محسوب می‌شود. یعقوب لیث صفاری در سال ۲۶۵ هجری قمری در باغ فین اردو زده است و شاه اسماعیل صفوی به سال ۹۰۹ هجری در این باغ مراسم تاج‌گذاری خود را جشن گرفت. رضا عباسی؛ نقاش مشهور عهد صفوی، هنر خوشنویسی خود را نخستین بار بر در و دیوار این باغ آزمود.

میرزا تقی‌خان امیرکبیر در بازگشت از سفر اصفهان، چند روزی در این باغ اقامت کرد. امیر هرگز تصور نمی‌کرد که زندگانی‌اش در همین جا، درست در ضلع چپ محوطه باغ در حمام عهد صفوی به پایان خواهد رسید. هنوز هم مردم ایران این باغ را به آن حادثه ناگوار بیشتر پیوند می‌دهند تا به این همه زیبایی و شوکت ماندگار. شترگلوئی شاه عباسی که از آثار دوره صفوی است، به صورت بنای دو طبقه‌ای در وسط باغ واقع شده است و در وسط آن حوض کاشی‌کاری زیبایی وجود دارد. دیوار این بنای زیبا را با نقاشی‌های زیبا زینت داده‌اند. عمارت کریم‌خانی و حمام معروف فین؛ از بناهای دیگر این مجموعه زیبا هستند. باغ‌شاه فین مجموعه‌ای شکل‌یافته در ادوار تاریخی است، چه آن‌گاه که شکل‌گیری‌اش را به دوران آل‌بویه نسبت می‌دهند و توسعه‌اش را مرهون عهد ایلخانان می‌دانند و چه آن‌گاه که گفته‌هایی مبنی بر وجودش پیش از اسلام را به میان می‌آورند.

پس از طی حکومت شاه اسماعیل و در آخرین سال‌های حکومت شاه نهماسب در سال ۹۸۲ هجری قمری، زلزله سختی در کاشان حادث گردید که علاوه بر قریه فین، باغ را نیز به کلی ویران کرد. به فرمان شاه عباس اول، طرح باغ جدید بدین گونه پی افکنده شد. باغ‌فین از تبار باغ قلعه‌های ایرانی است که براساس ساختار و نظم فضایی باغ ایرانی - اسلامی، فضایی هندسی و خالص به دست می‌دهد و در نقطه‌ای در میانه باغ نیز کوشک یا بنای میانی قرار گرفته است.

مدرسه سپهسالار تهران

مسجد و مدرسه سپهسالار - شهید مطهری - نخستین و بزرگ‌ترین مسجد و مدرسه عالی در تهران است که از نزدیک‌ترین تلفیق‌ها میان معماری ایرانی و معماری مساجد استانبول است.

تفاوت می‌کند و معماری جدیدی را ارائه می‌دهد. چهار مناره بلند که پایه‌های هر یک تا کمر از سنگ است و به شیوه ظریفی حجاری شده، به همراه دو مناره دیگر در دو طرف جلوخان، در مجموعه شش مناره مسجد را تشکیل می‌دهند؛ از چهار مناره اولی، دو مناره به دو پهلوئی ایوان متصل است و دو مناره دیگر ایوان قرار دارد. تمامی مناره‌ها از آجر ساخته شده و پوششی با کاشی‌کاری بسیار زیبا دارند.

در حال حاضر در بخش بالای کتابخانه مسجد، یک نمایشگاه دائمی از آثار قدیمی مانند مجموعه آثار میرزا طاهر تنکابنی و بسیاری دیگر از مجموعه‌های تاریخی و باارزش وجود دارد.

۱۸. مدرسه شوکتیه بیرجند

مدرسه شوکتیه که قبل از آن به عنوان حسینیه شناخته می‌شده است، در داخل بافت تاریخی بیرجند قرار دارد و در کوچه‌ای با شیب نسبتاً زیاد واقع شده است که ورودی‌های بنا در پایین‌ترین قسمت بنا قرار دارند. در مجاورت آن نیز بنای خواجه خضر و گرمابه نسترن با قدمتی نزدیک به آن ساخته شده است. سال ساخت این بنا را که توسط معماران یزدی ساخته شده، به سال‌های ۱۳۰۸ تا ۱۳۱۲ هجری قمری نسبت می‌دهند.

این بنا به سبک ویژه معماری کویر ایران و به صورت چهار فصل ایجاد شده که از یک فضای مرکزی به صورت حیاط و بخشی پیوسته ساخته شده که دور می‌گردد. حیاط، بخش عمده‌ای از بنا را در بر می‌گیرد که با آجر فرش شده است. این بنا دارای سه ورودی

با تناسب صحیح و اشکال مختلف بدون لبه دیده می‌شود که آب در کف سنگ‌فرش خیابان موج می‌زند.

شاردن؛ سیاح فرانسوی، راجع به خیابان چهارباغ در سفرنامه خود نوشته است: «این خیابان زیباترین معبری است که تاکنون دیده و یا شنیده‌ام، ولی امروز منظره خیابان چهارباغ به کلی تغییر یافته است. نهر سنگی وسط پیاده‌رو را پر کرده و خیابان را تسطیح نموده‌اند.

سال احداث خیابان چهار باغ به استناد تاریخ عالم‌آرای عباسی، سال ۱۰۰۶ هجری قمری است. هر یک از باغ‌های اطراف چهارباغ؛ نامی ویژه داشته است که مشهورترین‌شان عبارت‌اند از: باغ تخت، باغ چهل ستون، باغ کاج، باغ بابامیر، باغ توپخانه، باغ نسترن، باغ فتح‌آباد و باغ پهلوان حسین.»

خیابان را رودخانه‌ای قطع می‌کند که از ترکیب هزاران جویباری که از کوهستان‌های نزدیک سرازیر می‌شوند، به وجود آمده است. بعد از این رودخانه، خیابان کماکان با همان دیوارها و درختان و خانه‌ها و باغ‌ها و حوض‌ها ادامه دارد.

دولاوله همچنین می‌نویسد: «باید با طیب خاطر اعتراف کنم خیابان پوپولو در رم، خیابان پوجیو در ناپل، خیابان ژن در خارج شهر ژن و خیابان مونرال در شهر پالمو، هیچ‌کدام به پای آن نمی‌رسد.»

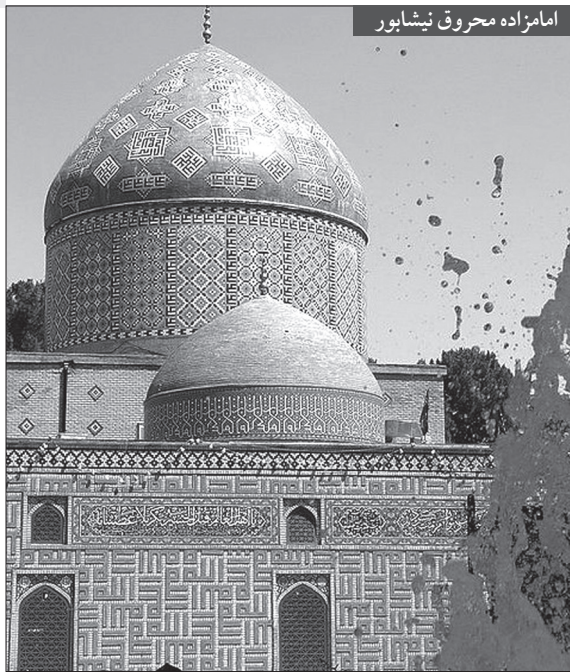
۱۲. مدرسه سپهسالار تهران

مسجد و مدرسه سپهسالار - شهید مطهری - نخستین و بزرگ‌ترین مسجد و مدرسه عالی در تهران است که از نزدیک‌ترین تلفیق‌ها میان معماری ایرانی و معماری مساجد استانبول است. این مسجد سپهسالار، گنبد ویژه‌ای دارد؛ تعداد مناره‌های بیش از اندازه متداول آن که حدود ۱۰ مناره است و گنبد دو گوش خوابیده‌اش، بیش از همه نشان از سبک معماری مساجد ترکیه دارد.

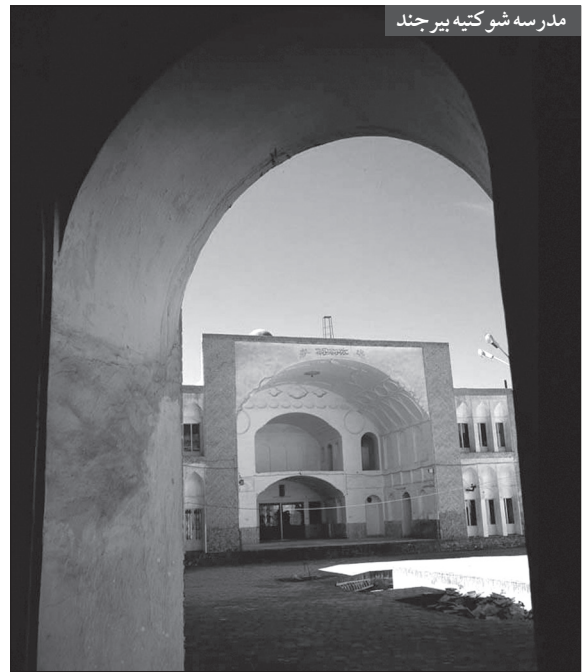
کارشناسان معماری معتقدند که این بنا با بهره‌گیری از کاشی‌کاری‌ها و مجموعه هنرهای معماری دوره قاجار طراحی و ساخته شده است. از حاج ابوالحسن معمار و استاد جعفرخان معمارباشی کاشانی؛ به عنوان معماران اصلی مسجد و مدرسه یاد می‌کنند. به طور کلی طرح این بنا ملهم از مسجد جامع اصفهان، مسجد ایاصوفیه استانبول و مدرسه چهارباغ اصفهان است.

مسجد و مدرسه سپهسالار؛ تلفیقی از هنر و مذهب بانیان این بنای بزرگ و نیز سازندگان ساختمان مجلس شورای ملی؛ حاج میرزا حسین‌خان سپهسالار قزوینی؛ صدراعظم دوره ناصرالدین شاه قاجار و برادرش مشیرالدوله است که ساخت این بنا در دو سال پایانی عمر میرزا حسین‌خان آغاز شد و هزینه آن نیز از محل عواید شخصی وی تأمین گردید، ولی تکمیل مجموعه پس از مرگ وی توسط برادرش یحیی‌خان مشیرالدوله صورت گرفت. میرزا حسین‌خان سپهسالار، سال‌ها سفیر ایران مقیم در استانبول بود. برای همین زمانی که به ایران بازگشت، با نگاهی به مساجد ترکیه شروع به ساخت این مسجد کرد. شاید این نزدیک‌ترین تلفیق میان معماری ایرانی و معماری مساجد استانبول باشد.

نمازخانه مسجد که به چهل ستون معروف است، در شرق صحن قرار دارد؛ صحنی که دارای چهار باغچه، چهار خیابان و حوض بزرگی در میانه است که در قدیم از آب جاری قنات تهران که برای مدرسه، مسجد و عمارت بهارستان می‌آمد، سیراب می‌شد. چهار ایوان مرتفع روبروی هم قرار دارند که کوتاه‌ترین آنها رو به قبله است و گنبدی دارد که با گنبد مساجد قدیمی‌تر از خود

امامزاده محروق نیشابور

مدرسه شوکتیه بیرجند

تهران تأسیس شد، سومین مدرسه از نوع مدارس جدید در ایران محسوب می‌شود.

۱۹. امامزاده محروق نیشابور

امامزاده محروق یکی از نوادگان امام سجاد (ع) بود که در پی قیامی که ضد خلیفه وقت صورت پذیرفت، شهید شد. پیکر او را به آتش کشیدند و از همین رو به محروق معروف شد. آرامگاه این امامزاده که در کنار آرامگاه عمر خیام است، بنای زیبایی دارد و در فهرست آثار تاریخی به ثبت رسیده است.

در کنار بقعه امامزاده محروق، بقعه امامزاده ابراهیم نیز هست که به وسیله دری به هم راه دارند. بقعه امامزاده محروق در باغ مصفايي در فاصله سه کیلومتری شرق نیشابور واقع شده است که از بناهای زیبای قرن دهم هجری بوده و با گنبد کاشی کاری و ایوان‌های بلند در وسط باغ مشجری قرار گرفته است. کتیبه کاشی معرق ایوان، صندوق مئیت و در ورودی حرم؛ از زمان شاه تهماسب اول است. کاشی‌های آزاره آن نیز از زمان نادرشاه افشار باقی مانده است. بانی این مزار، امیر کمال‌الدین شاه میر حسین است. کتیبه منظومی که در سمت راست ایوان بر روی سنگ حجاری شده، بیانگر آن است که در اواخر دوره صفوی، استاد محمدخان به بنای مسجد و مصلى

است. سردر ورودی بنا یا طاق جناقی دارای تزیینات مقرنس است و بخش‌های دیگر مرکب از: تالار، پنج دری، سردری، راهروها، اتاق‌های فراوان، هشتی، دهلیز، ایوان رفیع، حجره‌های دور تا دور حیاط و حمام است. این بنا تک ایوان بوده و البته ایوانی باشکوه و بلند دارد. ایوان عریض و رفیع آن با طاق ضربی پوشیده شده است و گچ‌بری‌های روی طاق‌های آن را طرح‌های اسلیمی تشکیل می‌دهند. تالار وسیع و زیبای بنا در امتداد ایوان اصلی قرار دارد که سقف آن با پنجره‌های نورگیر و گچ‌بری‌های زیبا طراحی شده است.

از ورودی مدرسه، راهرویی به عرض یک‌ونیم متر با شیب ملایم به تالار می‌رسد و تورفتگی‌هایی در دو طرف آن وجود دارد و دیوارها با گچ سفید آلود شده و گاه سقف‌های منظم آن را نیز آراسته‌اند. ایوان‌های دور تا دور حیاط نیز با ستون‌ها و طاق‌ها و قوس‌ها شکل گرفته‌اند و مانند حلقه‌های پیوسته در دو طرف ساخته شده‌اند. حوض خانه و آشپزخانه نیز در ضلع شرقی مدرسه قرار دارد. پله‌ها و پاگردها نیز با پیچش خاصی به بام و طبقه اول می‌رسد که بر اساس روابط فیثاغورث طراحی شده است.

این مکان و حسینیه داخل آن، متعلق به خاندان شوکت‌الملک بود و از محل موقوفات شوکتی اداره می‌شد و از این جهت به نام شوکتیه مشهور بود. حسینیه مزبور، در جنوب مظهر قنات قصبه واقع بود و در آن مراسم عزاداری برگزار می‌شد. چون بنای حسینیه نسبتاً فرسوده شده بود، محمد اسماعیل خان - شوکت‌الملک اول - دستور داد حسینیه بزرگ و باشکوهی در روبروی حسینیه قدیمی ساختند که آن را در برابر این حسینیه، حسینیه شوکتیه نو نامیدند. اسماعیل خان در سال ۱۳۲۵ هجری قمری در محل حسینیه شوکتیه که توسط برادرش ساخته شده بود، اقدام به تأسیس مدرسه شوکتیه نمود. این مدرسه پس از مدرسه عالی دارالفنون و مدرسه ابتدایی رشدیه که به همت حاج میرزا حسن تبریزی در

امامزاده محروق یکی از نوادگان امام سجاد (ع) بود که در پی قیامی که ضد خلیفه وقت صورت پذیرفت، شهید شد. پیکر او را به آتش کشیدند و از همین رو به محروق معروف شد. آرامگاه این امامزاده که در کنار آرامگاه عمر خیام است، بنای زیبایی دارد و در فهرست آثار تاریخی به ثبت رسیده است.

مسئله‌ای که در مسجد امام جلب توجه می‌کند و اکثر معماران و مهندسين نیز آن را یکی از استادانه‌ترین شگردهای معماری به حساب آورده‌اند، مسئله رعایت جهت قبله در مسجد امام اصفهان است.

دو مناره با کاشی تزیین شده‌اند و نام‌های محمد و علی به طور تکراری به خط بنایی بر بدنه آنها نقش بسته است. مسئله‌ای که در مسجد امام جلب توجه می‌کند و اکثر معماران و مهندسين نیز آن را یکی از استادانه‌ترین شگردهای معماری به حساب آورده‌اند، مسئله رعایت جهت قبله در مسجد است. به طور کلی مسجد امام اصفهان با مناره‌های رفیع و ایوان‌های سر به فلک کشیده و شبستان‌های عالی و محراب‌های نفیس و همچنین با طرح یکپارچه و متوازن خود، از شاهکارهای بی نظیر و مسلم معماری زمان صفویه است. مسجدی که در عصر خود از عجایب زمان بوده و ستاره درخشان هنر عصر صفوی است. نمای حیاط به دالان‌ها، طاقچه‌ها، توده‌های مقرنس روشن و نوارهای درازی از کتیبه‌های سفید درخشان آراسته است و سراسر آن از کاشی‌های معرق الوان پوشیده شده که مایه‌های آبی بر بالای پوشش زیرین مرمر با مایه‌های طلایی مستولی است. نقشه بی و ساختمان بنا هر دو نشان‌دهنده اعتقاد به سادگی در اسلام است و مفهومی بنیادی را نمایان و بیان می‌کند که همگی از دسترسی بی‌واسطه به رحمت خداوندی برخوردار شده‌اند. حرکت و ارتباط در همه جا تسهیل شده و در هیچ جا مانعی وجود ندارد. کف مسجد هیچ پله، نرده یا صفا‌ی ندارد. هیچ در بسته‌ای دیده نمی‌شود، هیچ دالان تونل مانند، هیچ فضای اختصاصی و هیچ جایگاه ممتازی وجود ندارد، همان‌طور که هیچ مراسم اختصاصی، هیچ شی مقدس و هیچ سلسله مقامات دینی موجود نیست.

سنگ مشهور به سنگ شاخص که در چهار فصل، ظهر شرعی را نشان می‌دهد، در مدرسه سلیمانیه قرار دارد. محاسبه، تعبیه و نصب این سنگ؛ از ابتکارات و ابداعات شیخ‌بهای دانشمند بی‌نظیر عصر صفوی است.

اقدام نموده است.

به روایت امام صادق (ع)، ذی‌الدمعه فرزند امام چهارم، در سال ۱۳۴ هجری قمری دامن از سرای خاک برگرفته است. از فرزندان وی محمد را نام برده‌اند که در نیشابور شهید شد و به امامزاده محمد محروق معروف گردید و آرامگاه وی در تلاجرده علیاست. نقل است امامزاده محمد محروق، یکی از دختران بنی‌امیه را به همسری می‌گیرد. چون دختر به مذهب تشیع روی می‌آورد، به فرمان خلیفه به وسیله یزید بن مذهب، حاکم خراسان، شهید و سوزانده شده است. امام رضا (ع) هنگام گذشتن از نیشابور، به زیارت این امامزاده رفته‌اند.

بنای این عمارت از شاه تهماسب است که شاه‌صفی آن را مرمت نموده است.

۲۰. مسجد امام اصفهان

در منتهی‌الیه جنوبی میدان امام اصفهان، مسجدی برپاست که نمونه ارزنده‌ای از معماری قرن ۱۱ هجری به شمار می‌رود. ساختمان مسجد در سال ۱۰۱۹ هجری قمری شروع شد و در سال ۱۰۳۸ هجری قمری به پایان رسید. سردر زیبا و باشکوه مسجد با کاشی معرق است، اما بقیه قسمت‌ها با کاشی خشت تزیین گردیده است. کتیبه سردر مسجد به خط ثلث علیرضا عباسی و مورخ به سال ۱۰۲۵ است. در ذیل این کتیبه به خط ثلث محمدرضا امامی، کتیبه دیگری نصب شده که به موجب آن، مقام معماری و مهندسی معمار مسجد امام، استاد علی‌اکبر اصفهانی و ناظر ساختمان محب‌علی بیگ‌الله تجلیل شده است. مسجد در عصر صفویه به نام‌های مسجد مهدیه، مسجد المهدی نیز نامیده می‌شد. سردر ورودی رفیع و باشکوه مسجد با مناره‌های طرفین بر زیبایی بنا می‌افزاید. این سردر با کاشی‌های تزیینی چند رنگ همراه با نقوش گل و گیاه و پرنده و مقرنس‌های پوشیده از کاشی‌های معرق با نقش‌های متنوع و زیبا تزیین شده است.

کتیبه‌های موجود در مسجد امام که به خط اساتید بزرگ و برجسته آن عصر همچون عبدالباقی تبریزی، محمدرضا امامی و محمد صالح اصفهانی هستند، بر عظمت و شهرت مسجد می‌افزایند. در دو گوشه جنوب شرقی و جنوب غربی مسجد دو مدرسه قرار دارند که اولی را مدرسه ناصری و دیگری را مدرسه سلیمانیه می‌نامند. سنگ مشهور به سنگ شاخص که در چهار فصل، ظهر شرعی را نشان می‌دهد، در مدرسه سلیمانیه قرار دارد. محاسبه، تعبیه و نصب این سنگ؛ از ابتکارات و ابداعات شیخ‌بهای دانشمند بی‌نظیر عصر صفوی است.

گنبد با عظمت و رفیع مسجد که به صورت دپوش ساخته شده، بر روی صحن قرار دارد. این گنبد را بزرگترین و پرکارترین و استادانه‌ترین آثار معماری قرن ۱۱ هجری می‌دانند. از ویژگی‌های این گنبد که حدود ۵۴ متر ارتفاع دارد، انعکاس صداست و این به خاطر دپوش بودن گنبد و فضای ۱۶ متری بین دو گنبد است. ارتفاع ایوان بزرگ جنوبی مسجد نیز ۳۳ متر است و دو مناره در طرفین آن قرار گرفته‌اند که ارتفاع هر یک از آنها ۴۸ متر است. این